

Др Милан Борковић

КОНСТИТУИСАЊЕ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА И ДРУГИХ ИНСТИТУЦИЈА НОП-а у СРБИЈИ у ЗАВРШНОЈ ФАЗИ РАТА

Народноослободилачки покрет и активност свих друштвено-политичких организација у Србији 1944. године, може се посматрати искључиво у склопу догађаја на главним бојиштима другог светског рата. У овом периоду могло се јасније него икада раније сагледати неизбежан слом Хитлерове Немачке и фашистичких снага у свету уопште, јер су антихитлеровске снаге толико ојачале да су немачке јединице трпеле страховите губитке на свим фронтovima.

Овакав развој догађаја на Источном и Западном фронту био је од неоцењиве важности за даљи развитак народноослободилачког рата и револуције у Југославији, јер је давао моралну подршку и подстрек свим родољубивим снагама да наставе борбу против непријатеља до коначног ослобођења земље. На југословенском ратишту током 1944. године одигравали су се крупни војно-политички догађаји. Свакодневно су ослобађани нови градови и села: Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Словеније, Србије и Македоније. Народноослободилачка војска деловала је као најјача оружана снага против немачких трупа на југоистоку Европе.

Захваљујући повољном развоју међународних догађаја и значајним успесима Народноослободилачке војске Југославије, народноослободилачки рат у Србији развијао се све интензивније. Снага НОВ и ПОЈ је јачала и њихове јединице су свакодневно попуњаване новим борцима, док се, напротив, у квинслишким редовима јављала све већа дезоријентација и многи знаци деморализације, па ће немачки и бугарски окупатори у борби против партизана све више користити јединице четничког покрета Драже Михаиловића. Оно што нарочито карактерише развој борбе у Србији у последњој години рата, јесте стварање већих и снажнијих војних формација, бригада и дивизија Народноослободилачке војске. Искуство из претходних година ослободилачког рата показало је да се озбиљнији ударац окупатору и његовим сарадницима може нанети једино стварањем већих партизанских формација.

У завршној фази рата долази до конституисања свих друштвено-политичких организација и других институција НОП-а. Створена је велика антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије (АСНОС), Главни одбор ЈНОФ-а Србије, УСАОС, АФЖ, синдикати и, на крају, конституисана је Комунистичка партија Србије, маја 1945. године. Управо ови догађаји и многа друга питања из завршних борби за ослобођење Србије, односно целе Југославије, биће анализирани у нашем реферату.

Образовање Антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије (АСНОС)

Од свих покрајинских институција НОП-а, у Србији је најпре дошло до формирања Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије. Припреме су вршене још у току 1943. године, када је ПК КПЈ за Србију у два наврата покушао да се, аналогно Првом заседању АВНОЈ-а, у Србији установи једно политичко тело (Антифашистичко веће) у чије би представништво ушли не само истакнути представници НОП-а већ и поједини представници грађанских партија.

Међутим, ови планови руководства НОП-а нису могли бити реализовани јер је већина лидера Земљорадничке странке била колебаљива и неодлучна. На речима су били за сарадњу са КПЈ и њеним организацијама, а у пракси ништа нису предузимали код својих присталица. О томе је Централни комитет КПЈ писао Покрајинском комитету КПЈ за Србију 16. јануара 1943, између осталог, и следеће: »Држање драгољубоваца не треба да вас збуњује. Као и сви грађански политичари, и они су неодлучни, колебаљиви и склони деморализацији у тешким ситуацијама. Али то се не би могло рећи за све присталице вођства, за људе из народа. Држање у борби и јуначка смрт Драгољубовог присталице Радоја Крстића, треба да нас још више подстакне на учвршћење јединства одозго«.¹ Ово питање није озбиљније покренуто ни у првој половини 1944, с обзиром на то да се у том периоду највећи део Србије још налазио под окупацијом.

Међутим, следиле су припреме ради обнављања Главног народноослободилачког одбора Србије, који је престао да ради још крајем 1941. године. У вези са тим Петар Стамболић, члан ПК и вд. команданта Главног штаба за Србију (тада се налазио у Београду), упутис је чланови ПК на југу Србије Драгом Стаменковићу и Недељку Караичићу писмо, 1. јануара 1944, у коме је, поред осталог, речено и следеће: »Предлоге за ГНОО Србије, које сте дали Михаилу (Благоју; Нешковићу — М. Б.), поновите и мени. Могући у одбор људи који су легални, помажу нашу борбу и који би били потајно изабрани. Њихово име не би се објављивало. Они треба да дају своју сагласност са одлуком II скупштине АВНОЈ-а. На тај начин може се преговарати са политичарима бивших партија, неким интелектуалцима итд. То јавите и осталим ОК-ма, јер ће се пленум одбора попуњавати.«²

Иако су сизали предлози од многих окружних комитета, Главни НОО није биран, већ су у њега у августу 1944. кооптирани поједини чланови Покрајинског комитета и друге виђеније личности са ослобођене територије на југу Србије. Председник је био др Благоје Нешковић, секретар Петар Стамболић, а чланови: Мома Марковић, Милентије Поповић, Влада Зечевић, Спасенија Бабовић, Милосав Милосављевић, Љубинка Милосављевић, Душан Петровић Шане и други.³

¹ Архив Централног комитета СКЈ (у даљем тексту: Архив ЦК СКЈ), бр. 37.

² Архив Института за историју радничког покрета у Србији, ПКС, бр. 465 (у даљем тексту: АИРПС).

³ Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије, Београд 1945, стр. 13—14 (у даљем тексту: АСНОС). ОК Крушевац је Покрајинском комитету 2. јануара 1944. предложио 8 чланова за Главни НОО Србије, од којих су били: 3 радника, 2 сељака и 3 студента.

Покрајински комитет се у августу и септембру 1944. интензивно припремао за одржавање скупштине АСНОС-а. Окружни комитети су још раније одредили делегате и само се чекало да се изабере место где би се обезбедили основни услови за рад скупштине.

Централни комитет такође је инсистирао у свом писму од 22. јула 1944. да се убрза рад на одржавању скупштине АСНОС-а и да она обавезно буде одржана пре оснивачког конгреса КПЈ за Србију. Централни комитет је посебно захтевао да се у фази припрема на рочита пажња посвети стварању нових и организационом учвршћењу постојећих НО одбора: »1. Широко политичко јединство, Народноослободилачки фронт, нека буде политичка основе те власти. Настојте да привучете у органе власти припаднике разних политичких праваца. при чему остајте, разуме се, будни, да вам се у апарат не увуку непријатељи. 2. Органима власти дајте максималан ауторитет. Учините све да масе имају поверења у њих и да их заиста заволе као своју власт.«⁴

Организацијом припрема за сазивање скупштине АСНОС-а руководио је Петар Стамболић, председник (а касније секретар) Главног НО Србије, уз помоћ групе стручњака. Пошто се није могло предвидети у ком року ће се ужа Србија ослободити, било је договорено да се, још пре ослобођења Београда, скупштина одржи негде у Топлици, и то средином августа. Касније је тај датум померен за септембар. Као место одржавања помињан је Космај, па и Ваљево.⁵

Међутим, догађаји су се одвијали брже него што се предвиђало, па је Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина одржана у ослобођеном Београду од 9. до 12. новембра 1944. Сви делегати са терена и из јединица НОВЈ били су у главном граду нове Југославије већ почетком новембра, где су се припремали да изаберу свој први народни парламент. Готово у исто време, пре три године (тачније, 17. новембра 1941.), формиран је у ослобођеном Ужицу Главни народноослободилачки одбор, као највиши орган власти у Србији. Док су се делегати и гости окупљали и припремали своје дискусије и говоре, Главни НО одбор издао је праглас народу Србије, у коме га обавештава о овом значајном догађају, а уједно га позива да удвостручи напоре, како би се што пре ослободила цела Југославија.⁶

На Великој скупштини били су представници свих покрајина у Југославији, представници ЦК КПЈ, Врховног штаба НОВЈ, представници АВНОЈ-а. Присутствовала је и делегација Отаџбинског фронта Бугарске. Првог дана делегате је поздравео Јосип Броз Тито. Он је, између осталог, рекао: »Није потребно да вас уверавам колико се много радујем што могу овдје у Београду, после три и по године тако страховитих страдања Србије, да вас поздравим као истинске представнике демократске Србије. За нас, Народноослободилачку војску, Србија има нарочито огроман значај. Ви сами знате да смо ми овдје почели да се боримо, да организујемо устанак против непријатеља не само јужних Словена него свих Словена и читавог човјечанства — против немачко-фашистичких освајача. Прослављени синови

⁴ Архив Србије, ПКС, 612 (у даљем тексту: АС).

⁵ Опширније о овом види: др Милан Борковић, Комунистичка партија Југославије у Србији 1941—1945, књ. друга, Београд, 1974, стр. 294—299.

⁶ АЦК СКЈ, Србија, 75/1944.

Шумадије, читаве Србије, голоруки су прије три и по године устали у борбу на живот и смрт, не само ради части, части нације, части Србије, него ради свог опстанка.⁷

На седници Велике скупштине поднета су три реферата: др Благоје Нешковић, Извештај о раду Главног народноослободилачког одбора Србије и о раду представника Главног одбора Србије на другом заседању АВНОЈ-а; Александар Ранковић, Политички положај Србије и задаци Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије; Петар Стамболић, Изградња и задаци народноослободилачке борбе у Србији. У дискусији је учествовало више делегата. Народни представници из свих крајева Србије говорили су о тешкој борби народа Србије током ослободилачког рата; о зверствима окупатора, недићеваца и четника Драже Михаиловића; говорили су о томе како су многи синови српског народа ступили у редове Партизанских одреда и у јединице НОВЈ и јуначки се борили против окупатора и његових сарадника и, најзад, заједно са борцима из осталих крајева Југославије и борцима Црвене армије, коначно ослободили своју земљу.⁸

Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије, за време четвородневног рада, донела је многе значајне одлуке: Одлуку о конституисању Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије; Декларацију о одобрењу рада народних представника Србије на Другом заседању АВНОЈ-а; Одлуку о успостављању Земаљске комисије за испитивање злочина окупатора и његових помагача; Одлуку о оснивању Привредне банке Србије итд.

На скупштини је такође дат предлог АВНОЈ-а да се Јосипу Брозу Титу додели Орден народног хероја за изузетне заслуге у НОП-у и револуцији.

Одлуке АСНОС-а проучаване су на састанцима руководства и организација КПЈ, а после тога на састанцима актива СКОЈ-а, на конференцијама ЈНОФ-а, АФЖ-а, УСАОС-а и, нарочито, на скупштинама НО одбора. Разуме се да Велика скупштина СНОС-а, ма колико била значајна, није тада била једина преокупација партијске организације и других организација НОП-а. Међутим, цео проблем смо шире анализирали, јер су овом питању ЦК КПЈ, ПК КПЈ и готово све партијске организације у Србији поклањале изузетну пажњу.

Председништво АСНОС-а имало је улогу владе све до априла 1945. године. У низу својих одлука у току децембра донело је одлуку о устројству и пословању народноослободилачких одбора, који су сада постали стални органи народне власти. У току зиме 1944. и 1945. године у ослобођеној Србији одржани су избори за све народноослободилачке одборе: сеоске, општинске, градске (рејонске), среске и окружне; изграђена је нова организациона структура, чиме је постигнута знатна ефикасност у раду ових одбора.

У пролеће 1945. на свом априлском, ванредном заседању, коме су присуствовали и делегати Главног народноослободилачког одбора Војводине, Обласног народноослободилачког одбора Косова и Метохије и Антифашистичког већа народног ослобођења Санџака — Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије донела је

⁷ АСНОС, 15.

⁸ АСНОС, 48—240.

резолуцију којом се прихвата већ донета одлука Антифашистичког већа народног ослобођења Санџака о прикључењу шест бивших санџачких срезова (прибојског, милешевског, златарског, сјеничког, дежевског и шавничког Србији, (два преостала среза, бјелопольски и пљеваљски, припала су Црној Гори). Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије прихватила је и изјаве делегата Главног народноослободилачког одбора Косова и Метохије о жељи и вољи становника свих нација и народности у овим покрајинама да се као аутономне јединице прикључе федералној јединици Србији (преставничка тела ових аутономних покрајина су у томе ускоро донела и формалне одлуке, јула 1945).^{8а}

На априлском заседању АСНОС-а, у низу закона, одлука, прописа, донет је и закон којим се АСНОС претвара у Народну скупштину Србије па је изабрана и прва народна влада Србије, чији је председник био др Благоје Нешковић.

Активност КПЈ у стварању ЈНОФ-а

Главни задатак партијске организације Србије у другој половини 1944. године био је мобилизација свих људских и материјалних снага за ослобођење ове покрајине. Међутим, сматрамо да је неопходно истаћи њену активност у периоду о коме је реч и у низу других актуелних задатака. Напомињемо да је посебну бригу Покрајински комитет од средине јула 1944. (од када се налазио на окупу на ослобођеној територији у Јабланици) поклањао раду на јачању организација НОП-а: ЈНОФ-а, УСАОС-а, АФЖ-а, стварању и организационом учвршћењу НО одбора, као нових органа народне власти и војно-територијалних органа: команди места и команди подручја, преко којих се у ослобођеним деловима Србије, углавном, вршила мобилизација људства у јединице НОВЈ.

Значајно је истаћи да се на ослобођеној територији на југу Србије од почетка јула 1944. стварају одбори Јединственог народноослободилачког фронта (ЈНОФ), чији је задатак био да раде на стварању јединства читавог народа у борби за коначно ослобођење Југославије. Народни фронт, као покрет, постојао је за све време НОП-а и револуције у Србији, али његово организационо формирање почело је тек у другој половини 1944. године. Било је од огромног значаја створити једну политичку организацију на широј платформи, у којој би се окупљале све слободољубиве снаге, без обзира на политичка убеђења, веру и националну припадност; ујединити их под руководством КПЈ ради коначног уништења окупатора и његових сарадника и ради изградње нове социјалистичке Југославије. О томе је Покрајински комитет КПЈ за Србију обавестио Централни комитет КПЈ 16. јула 1944: »Приступили смо формирању сеоских, општинских, среских и окружних одбора НО фронта на овој територији, а почећемо и у читавој Србији, не чекајући формирање Главног одбора НОФ-а, те ће то олакшати што брже стварање Главног одбора и отклонити све слабости у нашем политичком раду НОО.«⁹

Пошто је рад на стварању одбора ЈНОФ-а био новина у политичком деловању у масама, у чему окружни и срески комитети нису

^{8а} АС, нерегистровано, са априлског заседања АСНОС-а.

⁹ АС, ЦК КПЈ, 58.

имали довољно искуства, Покрајински комитет је одлучио да на терен сваког округа на југу Србије упути по једног свог члана. Осим тога, 24. јула ПК КПЈ упутио је писмо свим окружним комитетима, у коме се објашњава улога и значај ЈНОФ-а: »До сада, у Србији, нисмо имали организацију НОФ-а, већ смо имали само НОО-е. Разлика између одбора народноослободилачког фронта и НОО-а је та што су одбори фронта опште политичке организације, а НОО су органи власти. Задатак одбора НОФ-а јесте да оствари јединство читавог народа за борбу против окупатора и издајника, тј. да уједини све демократске елементе, без обзира на политичку припадност... Однос између одбора НОФ-а и НОО-а је такав да одбори фронта морају бити основица на којој почивају НОО; одбори фронта мобилишу народ око спровођења одлуке НОО-а, истичу своје кандидатске листе за избор НОО-а итд. У сваком селу, граду, општини, срезу и округу треба да постоје одбори фронта и НОО.«¹⁰

Покрајински комитет направио је такође Нацрт програма и статуса ЈНОФ-а и послао га 15. августа 1944. Централном комитету да га прегледа и да своје примедбе. У ствари, паралелно са образложењем одбора НОФ-а, сеоских, општинских, средњих и окружних, вршене су припреме за оснивачку скупштину ЈНОФ-а Србије, на којој би се изабрао Главни одбор Народноослободилачког фронта ове покрајине. У свим плановима Покрајинског комитета од августа и септембра рачунало се да треба одржати најпре оснивачку скупштину ЈНОФ-а, па тек онда скупштину АСНОС-а, али да буду исти делегати и за једну и за другу скупштину. То се може видети и из писма ПК КПЈ од 25. августа 1944. Љубинки Милосављевић, члану ПК-а, која се тада налазила на територији ОК Зајечара: »Остаје као најважније и прво стварање одбора НО фронта... Ово утолико пре, јер сматрамо да конгрес за оснивање Гл. одбора фронта, а одмах затим и за стварање Већа, треба што пре организовати не чекајући ни Драгољуба ни било кога другог.¹² У вези с тим, окупи све угледне политичаре и јавне раднике у мањим групама око наших јединица, тако да за најкраће време на наш позив могу да стигну тамо где их позовемо. Али, то није све. И за конгрес и за скупштину, поред тих људи, треба постали делегате општина, срезова и округа. Тако да из тог округа дође отприлике око 300—500 људи. Мислимо да већ сада треба предвидети само делегате и њихово брзо прикупљање и пребацивање овамо.«¹³

У релативно кратком периоду (август—октобар 1944), у већем броју округа на територији јужне Србије, где је била створена слободна територија, били су организовани сеоски, општински, градски одбори ЈНОФ-а. У том периоду била су изабрана и три окружна одбора НОФ-а: у Крушевцу (средином септембра), Топлици (крајем септембра), Лесковцу (средином октобра). У осталим крајевима Србије, источној, западној и централној, одбори ЈНОФ-а почињу се стварати тек после ослобођења ових крајева. Међутим, до тог периода на територији ОК Крагујевца, Младеновца, Пожаревца, Зајечара и Чачка, активно су деловали одбори НО фронта, који су били, в

¹⁰ АС, ОК Пт, 32.

¹¹ М. Борковић, н. д. 274.

¹² Мисли се на Драгољуба Јовановића, вођу левог крила НСС.

¹³ АС, ПКС, 649.

ствари, секције народноослободилачких одбора, бавили су се претежно политичким пословима, а највише је њихова активност долазила до изражаја у сакупљању новца, намирница, обуће и одеће за партизанске одреде. Али њихов рад, као и свих других организација НОП-а, усмеравале су партијске организације и пружале им помоћ у раду.¹⁴

После двомесечног рада на организацији и стварању одбора НО фронта, Покрајински комитет за Србију обавестио је 17. септембра 1944. Централни комитет КПЈ о првим успесима партијске организације на овом веома значајном задатку: »Први резултати стварања НО фронта врло су добри« — писао је ПК КПЈ. — »Народ их прихвата са одушевљењем, негде зато што може да критикује НО одборе или слично, али свакако је знак спремности активног учествовања у НО власти и остварења најширег јединства. Тек се са постављањем одбора фронта увидело да у селима има људи који су сада по страни и пришло се да се и они активирају. Изгледа да ће једино Драгољуб Јовановић, уколико дође, поставити питање да у НО фронт они уђу као самостална партија. Остали који прилазе, бивши посланици радикалне, демократске и земљорадничке странке, не постављају такво питање; неки су прекинули сваку везу са својом партијом, а неки се осећају још привезани за њу, али спремни да уђу у фронт. Ми би, можда, инсистирали на томе да они (чланови грађанских странака), позову све своје присталице у НО фронт, али да се сам НО фронт не ствара на бази коалиције, јер су се све партије, сем наше, показале неспособне да воде данашњу борбу те и да изграђују здраву државу. Ипак нам дајте ви своје мишљење.«¹⁵

До дефинитивног организационог оформљења, односно конституисање Јединственог народноослободилачког фронта Србије долази у ослобођеном Београду 14. новембра 1944. године, када је одржана скупштина ЈНОФ-а. На њој су поднети реферати о задацима и организацији ЈНОФ-а Србије и изабран пленум од 81 члана (од чега 33 члана Извршног одбора, на челу са председником Станојем Симићем, потпредседником Сретеном Жујовићем и секретаром Извршног одбора др Благојем Нешковићем). Тиме је ова масовна политичка организација, после избора општинских, средских и окружних одбора ЈНОФ-а добила и своје покрајинско руководство.¹⁶

У раду Јединственог народноослободилачког фронта Србије, кроз који се од краја 1944. све више одвија главнина шире политичке активности, сада учествују, поред Комунистичке партије, још и присталице Републиканске демократске странке (председник Јаша Продановић), Народне сељачке странке (Драгољуб Јовановић), неке присталице Социјалистичке партије, који су осудили сарадњу странке са четницима; затим група интелектуалаца, правника окупљених око листа »Напред«, као и појединци из радикалне и демократске странке. Сарадња поменутих странака и појединаца у врховима ЈНОФ-а Србије била је само бледа слика стања у масама, где су, у масовним организацијама ЈНОФ-а, били окупљени најшири слојеви радног народа и где су раније припадници неких од поменутих грађанских

¹⁴ М. Борковић, н. д. 275.

¹⁵ АИРПС, ЦК КПЈ, 64.

¹⁶ Глас, лист ЈНОФ-а, бр. 8, 19. новембра 1944.

странака, признавали и спроводили политику руководеће снаге фронт — Комунистичке партије.

Насупрот Јединственом народно ослободилачком фронту, у Србији није више као организована снага постојала нека друга политичка групација. Но, уз такву оштру оцену, стоји и чињеница да су неке грађанске политичке партије месецима настојале да им се одобри обнављање партије »од врха до дна«, а неке су и активирале своје појединце на терену, макар и кроз фронт. Нарочито је у једном, у основи опозиционом ставу био сам земљораднички лидер (Народна сељачка странка) Драгољуб Јовановић (за време рата потпуно неактиван и дубоко законспиран) са ужом групом сарадника, јер је већина чланова Извршног одбора НСС искрено сарађивала у ЈНОФ-у. Суштина става Драгољуба Јовановића била је у тези да КПЈ треба »да руководећи улогу подели са Земљорадничком странком«. На изглед примамљиве, левичарске фразе овог земљорадника нису биле лишене тежње да КПЈ одвоји од сељачких маса. У борби за даљи развој тековина НОР-а и револуције, Јединствени народноослободилачки фронт Србије морао је рачунати и на могуће отпоре ове врсте, поготово оне подстицајне из иностранства, као и отпоре војнички тек поражених припадника четничке идеологије. Зато је ЈНОФ Србије у први план својих задатака истицао: учвршћење братства и јединства међу народима Југославије, посебно у Србији; проширење, јачање и даљу активизацију организације ЈНОФ-а и јединство маса у њему; ангажовање маса на најважнијим задацима војничког фронта и стране обнове ослобођеног дела земље. При свему томе ЈНОФ Србије истицао је изванредну руководећу улогу Комунистичке партије.¹⁷

Конституисање антифашистичке омладине Србије (УСАОС-а)

У лето 1944, у периоду када је велики део територије у Југославији био ослобођен, у Србији се врше припреме за одржавање Првог конгреса Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије. У вези с тим ПК Скоја упутио је писмо 4. августа 1944. свим окружним и бригадним комитетима Скоја у Србији, у коме је дато упутство о мерама које скојевска организација и организација УСАОС-а треба да предузму у претконгресним припремама. »Први пут у току овог рата, Конгрес ће у целини показати колико је омладина Србије до сада дала општој борби свих слободољубивих снага човечанства против фашизма... Наш први Конгрес мора да буде гласна оптужба против свих злочинаца — Немаца, Бугара, недићеваца, љотићеваца четника Драже Михаиловића и других слугу окупатора.«¹⁸

Интересантно је напоменути да су конкретни задаци појединим бригадама давани и раније у вези с мерама које треба предузети за што бољу организацију претконгресних припрема. Тим поводом ПК СКОЈ је 21. јула 1944. упутио писмо бригадном комитету СКОЈ Петнаесте српске бригаде, у коме је, између осталог, речено да могу почети припреме и пре него што се добију упутства, тако што ће се

¹⁷ Опширније види: М. Борковић, н. д., Однос грађанских странака према НОП-у, стр. 163—167; Оснивачки конгрес КП Србије, Београд, 1972, стр. 37.

¹⁸ Опширније види о овом питању: др Милан Борковић, СКОЈ и омладински покрет у Србији 1941—1945, Београд, стр. 358—373.

популарисати конгрес и његово одржавање и такву агитацију и пропаганду повезивати са свакодневном борбом против непријатеља.¹⁹

После упутства, које је ПК СКОЈ дао организацијама на терену, у већини округа Србије одржавани су састанци окружних, средњих и месних комитета СКОЈ-а и одбора УСАОС-а, на којима су стварани планови за агитационо-политичке припреме и акције на терену у част одржавања конгреса УСАОС-а. Сличне састанке одржавала су одредска, бригадна и дивизијска руководства СКОЈ-а, чије су јединице тада оперисале на територији Србије.

Популарисање омладинског конгреса у Србији вршено је и преко омладинске штампе, коју је издавао ЦК СКОЈ («Ми млади», «Омладина» и др.), преко Билтена ЦК СКОЈ, а биле су томе посвећене посебне емисије «Слободна Југославија», у којој се говорило о значају конгреса и припремама за његово одржавање. У писму Рата Дугоњића, са ослобођене територије Србије од 9. августа 1944, Централном комитету СКОЈ, речено је, поред осталог, да ЦК СКОЈ треба, преко билтена и других гласила, посебну пажњу да посвети популарисању првог конгреса и његовим припремама. Такође је у писму напоменуто да би се могло писати и о омладинским батаљонима, који су били формирани у свакој бригади и у којима је било организовано такмичење за прелазну заставу ПК СКОЈ-а. «Где ће се конгрес одржати и када, не знамо, јер зависи од ситуације. Конгрес треба популарисати и настојати да «Слободна Југославија» што чешће говори о њему» — речено је у писму Р. Дугоњића.²⁰

Да би припреме за Први конгрес омладине биле што боље организоване, почетком августа је формиран Сазивачки одбор од 70 чланова, од којих се 26 налазило у војним јединицама НОВ и ПОЈ, а 44 члана били су политички радници са терена. То су били прекаљени борци, који су се истакли у многим акцијама у борбама у току народноослободилачког рата и револуције. У вези с одржавањем конгреса омладине, Сазивачки одбор упутио је проглас омладини Србије, у коме је позвана да организује претконгресне припреме у виду такмичења и мобилизације нових бораца у НОВ и ПО Србије: за помоћ органима народне власти, за остварење најширег јединства омладине Србије и за nanoшење што више удараца окупатору и његовим слугама. Посебно са Сазивачки одбор обратио омладини која се још налазила по страни народноослободилачке борбе или је била у редовима окупатора и издајника: «У Уједињеном савезу антифашистичке омладине Србије је место сваком омладинцу који је против окупатора и хоће ма чиме да помаже Народноослободилачку борбу! У њему има места за све родољубиве омладинце и омладинке» — речено је у једном делу прогласа Сазивачког одбора.²¹

Припреме за омладински конгрес нису се исцрпљивале само војним и политичким акцијама, иако су оне биле најзначајније. Целокупан рад на припремама био је постављен на широј платформи и руковођен од специјалних штабова који су били формирани у сваком срезу и округу, са задатком да прате све активности СКОЈ-а и

¹⁹ АИРПС, бр. 16, Писмо ПК СКОЈ-а — бригадном комитету СКОЈ-а 15-е српске бригаде, 21. VII 1944.

²⁰ Документа историје омладинског покрета Југославије, том II, књ. 2, стр. 157 (у даљем тексту: 36 ОПЈ).

²¹ 36 ОПЈ, II-2, 158—162.

УСАОС-а на терену и у бригадама НОВЈ. У ове штабове бирани су по правилу, најистакнутији скојевски руководиоци.

Посебан задатак окружних и среских руководстава СКОЈ-а и УСАОС-а је да благовремено организују изборе делегата за конгрес. О томе су била дата упутства свим бригадним и окружним руководством СКОЈ-а у писму ПК СКОЈ од 4. августа и у прогласу Савизачког одбора од 12. августа 1944. Према овим упутствима, за делегате је требало бирати најбоље омладинце из војске и ударнике из позадине, затим спортисте и друге популарне омладинце. Такође је било наглашено да се за делегате могу бирати и припадници бивших омладинских организација под условом да нису сарађивали с окупатором.

Из сваког батаљона НОВ и ПОЈ бирана су по три делегата. Делегати су бирани на четним конференцијама. Нису то били само млади борци, већ и млади политички комесари и команданти батаљона, бригада, па и дивизија. У вези с тим у писму ПК СКОЈ свим бригадама НОВЈ на територији Србије од 2. октобра 1944. године писало је, поред осталог, да делегати треба да буду не само скојевски руководиоци, већ и други омладинци који су се истакли у борби. »Испред омладине сваке бригаде говориће по један или два делегата о борбама и успесима које је постигла ваша бригада, као и о подвизима ваших омладинаца. . . На конгрес, поред осталих делегата, мора обавезно доћи секретар бригадног комитета, а остали чланови комитета да дођу уколико их изабере омладина« — речено је у једном делу писма ПК СКОЈ.²²

Из сваке општине на ослобођеној територији биран је по један делегат за Први конгрес УСАОС-а, и то на општинским конференцијама омладине које су тим поводом биле организоване. Међутим, у окупираним крајевима, где се избори нису могли вршити јавно, сами општински одбори УСАОС-а на својим састанцима одређивали су делегате.²³

После вишемесечних припрема и неизвесности која је владала у погледу места и датума одржавања, Први конгрес УСАОС-а одржан је у ослобођеном Београду од 16. до 18. новембра 1944. године. Један од највећих ратних скупова напредне омладине бавио се њеним грађитељским задацима у новој Југославији. Омладински конгрес одржан је у време када је готово цела Србија била ослобођена и када се водила борба за коначно ослобођење Југославије. Значајно је истаћи да је Први конгрес одржан непосредно после заседања Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије, на којој су активно учествовали и делегати омладине Србије. Они су са посланичких трибина обећали највећем законодавном и извршном представништву народа Србије да ће учинити све да се што пре и што успешније народноослободилачки рат и револуција заврше; да ће антифашистичка омладина Србије помоћи новим органима власти у обнову и изградњу ратом порушене привреде и у свим другим акцијама које буду органи власти организовали.²⁴

²² АИРПС, бр. 55.

²³ ЗБ ОПЈ, II-2, 155.

²⁴ На скупштини су у име антифашистичке омладине Србије говорили: Драгиша Стаменковић, секретар ПК СКОЈ-а за Србију, и Добрица Ћосић, уредник »Младог борца«, органа УСАОС-а.

Фрагменти службеног саопштења говоре о времену, приликама и атмосфери једног од највећих политичких скупова омладине, који се одржавао у сали Коларчевог народног универзитета и протицао у манифестацијама на београдским трговима, од којих је онај код железничке станице још био закрчен великим бројем уништених непријатељских тенкова и артиљерије. Неколико десетина километара од града могла се тих дана чути топовска јака са Сремског фронта, а улицама су с времена на време пролазиле колоне заробљених немачких војника које су у логоре спроводили борци НОВЈ. Омладински конгрес и полетна колона његових делегата употпуњавале су колорит главног града, на прагу последње ратне зиме, подсећајући на прву ратну јесен и Ужице 1941: борбене песме и громке колоне манифестација, који су по улицама у ходу скандирали: »Сви на фронт — сви за победу« итд.

Првом конгресу УСАОС-а присуствовало је 1.949 делегата (1.354 омладинца и 595 омладинки), представника омладине из свих крајева Србије. Да би се видело из којих друштвених слојева потичу делегати, покушаћемо да прикажемо њихов социјални састав. Од укупног броја делегата, 510 били су активни борци НОВ и ПОЈ, 618 земљорадници, 320 ученици, 83 студенти, 57 радници, 185 занатлије, 13 трговци, 32 службеници. Од делегаткиња 101 се тада бавила кућним послима и њихово занимање у сачуваним документима означавако је као »домаћица«.²⁵

На Конгресу су били представници омладине свих покрајина Југославије. Затим представници омладине Совјетског Савеза, Велике Британије, Сједињених Америчких Држава и Бугарске. У име Националног комитета ослобођења Југославије и Представништва АВНОЈ-а, Конгрес су поздравили Јосип Броз Тито и др Иван Рибар.²⁶

На Првом конгресу УСАОС-а поднета су три реферата: Радovan Пантовић, Борба омладине Србије против окупатора и домаћих изцајника; Зага Стоиловић, Србија у демократској федеративној Југославији, и Драги Стаменковић, Уједињени Савез антифашистичке омладине Србије и његови задаци. У дискусији о рефератима учествовало је 39 делегата и представника појединих организација и покрајина. Сви су износили резултате које је омладина Србије постигла у ослободилачком рату и револуцији, примере храбрости и самоодрицања у борби против окупатора и његових сарадника.²⁷

У свим рефератима на Конгресу и дискусији делегата говорило се о великом доприносу антифашистичке омладине Србије у периоду ослободилачког рата. Као први задатак, речено је на Конгресу, треба мобилисати што више омладинаца у редове НОВ и ПОЈ. Иако је у периоду до Конгреса била ослобођена готово цела ужа Србија, многи крајеви (Срем, Хрватска, Босна, делови Словеније) били су под окупацијом, народи тих покрајина водили су одсудне борбе и требало им је у томе помоћи. Чување тековина народноослободилачке борбе (најбоља власт, братство и јединство), које су исковане у ослободилачком рату, то је био други значајни задатак. Посебно је истакнуто да у УСАОС треба окупити све омладинце и омладинке који су из било којих разлога били до тада по страни. Речено је да треба организова-

²⁵ Први конгрес УСАОС-а, бр. 153.

²⁶ М. Борковић, СКОЈ и омладински покрет у Србији 1941—1945, стр. 368.

²⁷ Исто,

ти радне акције и препоручено да се настави на стварању радних бригада, батаљона и чета у свим окрузима Србије и да се у њих укључе сви омладинци и омладинке који се нису налазили у бригадама НОВ и ПОЈ.²⁸

Идеолошко-политичком раду и културно-просветном уздицању омладине, речено је на Конгресу, треба поклањати посебну пажњу. То је било утолико неопходније, што су остаци непријатељске пропаганде оставили своје трагове на омладину појединих крајева у Србији и што један део омладине није могао да буде обавештен о циљевима и задацима ослободилачког рата.²⁹

Све ове одлуке прецизиране су у Резолуцији о наредним задацима, која је усвојена на Конгресу. По једногласној одлуци свих делегата Првог конгреса, у поменутој Резолуцију ушло је писмо упућено Националном комитету ослобођења Југославије, у коме се каже да ће омладина Србије уложити све напоре да се порушене пруге, мостови, фабрике и други објекти што пре оспособе за рад; да ће помоћи да се порушене куће подигну и да ће ударничким радом преко радних бригада снабдевати градове огревом.³⁰ Обећање које је дато на Конгресу, напредна омладина Србије, уз помоћ КПЈ и СКОЈ-а, готово у потпуности је извршила.

У Главни одбор УСАОС-а на Конгресу је изабрано 59 чланова, а у Секретаријат 13 (председник Драги Стаменковић).

Марта 1945. у Србији је било око 23.000 чланова СКОЈ-а, према 11.912. колико их је било крајем 1944. У истом периоду било је преко 50.000 чланова УСАОС-а.

Од Оснивачког конгреса до завршетка рата знатан део омладине Србије проводи у завршним борбама за ослобођење Југославије, затим, на радним акцијама у Србији (Црни Врх, Срем, Рудник, Санџак и бројне друге акције широм Србије), у политичком раду и у помагању народним властима готово у свим акцијама. Само у највећој радној акцији, на Црном Врху, од јануара до априла 1945. године, омладинци Србије, њих 2.000 из седам округа поставили су 12 км пруге од Бора до Црног Врха и под врло тешким зимским условима снабдели дрвима београдске болнице са рањеницима. Бригаде са Црног Врха вратиле су се као комплетне скојевске бригаде, прекаљене у суровим условима живота на залеђеној планини.³¹ Оваквих и сличних акција било је и у многим другим крајевима Србије.

Образовање покрајинских руководстава АФЖ-а и синдиката

Када истичемо готово у свакој прилици да је велики број омладинаца још у првим данима оружаног устанка ступио у редове партизанских одреда широм Србије и да је омладина представљала главну снагу у њима, било би неправедно не истаћи чињеницу да су и омладинке и жене уопште из градова и села Србије ступиле у партизанске одреде и јединице Народноослободилачке војске за све време НОР-а и револуције, а исто тако њихов рад је био запажен и у позадини

²⁸ Први конгрес УСАОС-а, 102—112, реферат Драгог Стаменковића, Уједињени савез антифашистичке омладине Србије и његови задаци.

²⁹ Исто,

³⁰ Први конгрес УСАОС-а, 142—143.

³¹ Као нап. 26, стр. 378—388.

непријатеља. О томе говоре многа партијска и непријатељска документа, као и сећања савременика.

Овде треба нагласити да су жене учествовале у многим борбама на терену Кукавице, Јабланице, Пасјаче, Видојеваче, Шумадије, западне, источне Србије и у многим другим местима. Биле су ангажоване и на другим пословима: превијању и изношењу рањеника, прању и крпљењу рубља, кувању јела, а чешће су у слободном времену учествовале и у организовању приредби за одреде и грађанство на терену.³²

Примере да су групе, па и цели активи женске омладине одлазили да се боре против окупатора за све време НО, налазимо у Ваљевском, Посавско-Космајском, Тимочком, Првом шумадијском, Ужичком, Пожаревачком, Озренском, Врањском и многим другим одредима на територији Србије. То је била последица планског и систематског политичког рада како са омладинцима тако и са омладинкама. Јер није било лако превазићи конзервативна схватања, нарочито оних на селу, да жене и омладинке седе код куће, да гледају породицу и раде домаће послове, а мушкарци да иду у рат и да се излажу већим физичким напорима. Народноослободилачка борба и народна револуција, као и послератна изградња наше земље, потпуно су демантовале оваква схватања, мада она нису потпуно ишчезла.

Неопходно је констатовати да су жене у Србији биле масовно укључене у народноослободилачки покрет током целог рата, дајући безброј жртва и дивних примера прегалаштва. Међутим, ипак, партијске организације, па ни срески и окружни комитети КПЈ, нису поклањали довољно пажње раду међу женама, иако је АФЖ био један од посебних сектора рада у организацијама и руководством. Најчешће су поједини чланови били задужени да организују политички рад међу женама, да стварају сеоске и среске одборе, а тек у другој половини 1944. и окружне одборе АФЖ-а. Љубинка Милосављевић је у октобру 1943. године дошла у Србију из Босне по задатку Централног комитета КПЈ; била је кооптирана у Покрајински комитет КПЈ за Србију и добила задатак да организује рад АФЖ-а на територији Србије. Међутим, како се она касније вратила с Првом шумадијском бригадом, рад са женама организовали су углавном окружни и срески комитети.³³

У јануару 1944. Централни комитет КПЈ упутио је писмо Покрајинском комитету за Србију, у коме се посебно инсистира на раду партијских организација на организовању сеоских, среских и окружних одбора АФЖ-а и на отклањању слабости на овом сектору партијског рада: »Све наше партијске организације морају предузети све да се грешке у раду са АФЖ-ом што пре исправе. Општи задатак АФЖ-а јесте: окупити и активирати жене уопште у НОФ-у; помоћи им у њиховом политичком уздизању са циљем да заузму своје место у општој НОБ-и и заједно са мушкарцима.³⁴

Држећи се овог писма и низа других ранијих препорука ЦК КПЈ, Покрајински комитет и окружни комитет у првој половини 1944. а нарочито у периоду борби за коначно ослобођење Србије, на терену су озбиљно постављали рад међу женама.

³² Исто, стр. 83.

³³ АС, ПКС, 538, Извештај Љубинке Милосављевић и Моме Марковића од 18. априла 1944.

³⁴ ЦК СКЈ, бр. 21/1944.

Иако је рад међу женама био саставни део свакодневне бригае организација КПЈ, до организационог оформљења АФЖ-а у Србији долази релативно касно. Петар Стамболић, у име ПК КПЈ, почетком 1944. иницира стварање неке врсте припремног Главног одбора АФЖ-а за Србију, на челу са Кристом Ђорђевић. Међутим, није било услова па ни кадрова да се тада образује Покрајинско руководство АФЖ-а.³⁵ Срески и окружни одбори АФЖ-а, под руководством Среских и окружних комитета КПЈ, формирају се у другој половини 1944. у готово свим крајевима Србије, а 28. и 29. јануара 1945. године одржава се у Београду пленум делегата АФЖ-а из свих делова Србије, на којем је анализиран рад АФЖ-а у ослободилачком рату и револуцији и донети закључци за будући рад. На овом значајном скупу био је такође изабран Главни одбор АФЖ-а за Србију од 98 чланова, као и његов извршни орган — Председништво. Председник је била Спасенија Бабовић Цана, потпредседнице Ружа Прибићевић и Мара Миљковић, а секретари Разуменка Петровић и Јелена Поповић.

Од тада све до краја рата, организација АФЖ-а организује многе акције у борби за коначно ослобођење Југославије, а такође и у обнови ратом порушене привреде.

о О о

Многа документа из ослободилачког рата показују да је у оружаном устанку против окупатора и домаћих квислинга учествовао знатан број радника, чланова КПЈ, СКОЈ-а и симпатизера НОП-а. Радничка класа дала је народноослободилачком рату и револуцији велики број руководећих кадрова. Тиме је радничка класа дала највише што се у датом периоду могло дати, постала је руководећа снага друштва; дала је револуцији велики део опробаних бораца и својим примером и активним учешћем у ослободилачкој борби привлачила многе снаге на страну револуције и борбе за ослобођење.³⁶

Велики број радника приступио је народноослободилачком покрету у првим месецима оружаног устанка у Србији (јули-август-септембар 1941); тај проценат се знатно повећао током 1944. године, нарочито у борбама за коначно ослобођење земље. Међутим, велики део радника радио је у предузећима, рудницима и другим објектима на територији окупираних Србије за све време окупације у необично тешким условима: ниске плате, дуго радно време, шиканирање од стране окупаторских и квислиншких власти, посебно оних за које се претпостављало да симпатишу и помажу народноослободилачки покрет. Нарочито је био тежак положај шегрта, односно ученика у привреди, које су свирепо експлоатисали послодавци, због чега су многи бежали са посла, мењали место боравка или ступали у партизанске одреде.

Када је реч о радницима који су били у радном односу, треба истаћи да они нису били у току другог светског рата синдикално организовани, пошто је окупатор забранио све политичке организације па и радничке синдикате. Једино је предратна реакционарна режимска

³⁵ Сећање Петра Стамболића, која сам забележио у његовом радном кабинету крајем 1973.

³⁶ О овом види опширније, М. Борковић, Комунистичка партија Југославије у Србији 1941—1945, књ. друга, Београд, 1974, стр. 334—335.

радничка организација »Југорас« на свој начин егзистирала и ставила се у отворену службу окупатора, радећи свим средствима против напредних стремљења радничке класе.

Милан Недић је такође у својству председника »влада народног спаса« на свој начин »бринуо« о радничкој класи и образовао на почетку 1942. године »Српску заједницу рада« (М. Недић је био и председник ове организације), чији је, наводно, задатак био да се брине о економским, социјалним и многим другим проблемима радничке класе. Међутим, ова организација, као и све друге сличне врсте под окупацијом, била је у служби окупатора; главни задатак јој је био да неутралише револуционарну активност радничке класе и свих осталих напредних слојева друштва.

Тек у ослобођеној земљи, у новој Југославији, долази до стварања јединствених синдиката, на бази револуционарних традиција и улоге синдиката у предратном периоду. У ствари, ускоро после ослобођења већег дела земље, прве организације Јединствених синдиката радника и намештеника Југославије створене су у Србији. Реч је била о синдикатима новог типа, створеним на иницијативу КПЈ почетком 1945. године, синдиката чија се делатност »преплиће и допуњава с органима народне власти«, не поштујући при том »државне организације«, него слободне, радничко-намештеничке институције. До краја рата, односно до средине маја 1945, у целој Србији је у синдикатима било организовано 80% радника и намештеника, подељених у 26 струковних савеза. На територији уже Србије, Војводине и Косова и Метохије, према неким подацима, до почетка маја 1945. ови савези су обухватили 2.160 подружница, у којима је тада било организовано 202.640 радника и намештеника.³⁷

Синдикат је у прво време, у ствари, тражио своју праву улогу, како би допринео васпитању радника у новом односу према раду; мобилисао раднике и намештенике на текућим задацима обнове земље и политичког живота у Србији. Синдикати постају снажно упориште народне власти у борби за развој тековина оружане револуције. Први синдикални конгрес Србије одржан је непосредно после завршетка другог светског рата у Београду, у времену од 1—4. јула 1945. У току 4-дневног рада било је речи, између осталог, о програмским и организационим питањима (говорио је и Јосип Броз Тито), усвојена је резолуција о даљим задацима и изабрано руководство Синдиката радника и намештеника за Србију (Председник Душан Петровић Шане, потпредседници: Раша Анђелковић и Крсто Филиповић, а секретар Десимир Јововић Чича).³⁸

Конституисање КП Србије

Уколико се приближавао крај другог светског рата, све се више указивала потреба да се формира и КП Србије, односно да се изабере њен Централни комитет, како би се до краја спровела политика равноправности свих југословенских народа. Одлука о стварању Комунистичке партије Србије донета је јуна 1944. на састанку Политбироа Централног комитета КПЈ на Вису, с тим што је препоручено да се

³⁷ Оснивачки конгрес КП Србије, стр. 171.

³⁸ Први конгрес јединствених синдиката и намештеника Србије, Београд, 1945.

она изврши после одржавања Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије.

Чим се Покрајински комитет окупио на једном месту (средином јула 1944), међу члановима ПК владало је мишљење да Оснивачки конгрес треба одржати у најскорије време. У вези с тим 16. јула 1944, ПК КПЈ за Србију упутио је Централном комитету писмо следеће садржине: »Било би потребно да се формира и ЦК Србије, јер непријатељ и непостојање ЦК користи у пропаганди као аргуменат против Партије. Мислимо да на овој територији (Топлица и Јабланица — М. Б.) и околини има услова да извршимо припреме какве будете рекли да су потребне за формирање ЦК, а чим се повежемо са Шумадијом, биће и тамо тих услова. Дакле, очекујемо упутство и директиве како да се изврше припреме, а мислимо да ћете ви послати другове или имена другова, који треба да сачињавају ЦК.«³⁹

После краћег времена (22. јула) Централни комитет је одговорио Покрајинском комитету и дао му ближа упутства у вези с припремама за Оснивачки конгрес КП Србије. У једном делу писма речено је: »Што се тиче стварања КП Србије, ми се у принципу слажемо са вама. Међутим, сматрамо да се Оснивачки конгрес не би смео одржати прије заседања Оснивачке скупштине антифашистичког савета Србије. Извршите све припреме а конгрес одржати у погодном време, када ћете моћи на конгресу већ показати значајније политичке и војне резултате. Ако би одржали конгрес сада, он би имао далеко мањи значај. Ми ћемо вам у том погледу дати накнадно упуте.«⁴⁰

Али, како је скупштина АСНОС-а одржана касније него што се очекивало, поред осталог, и због офанзиве Немаца, Бугара, четника и партизанца на ослобођену територију на југу Србије, и припреме за конгрес почеле су тек по ослобођењу целе уже Србије. У писму Покрајинског комитета — окружним комитетима КПЈ за Србију од 29. новембра 1944. дато је упутство како да се изврше припреме на терену, у организацијама и рукавствима, за одржавање конгреса. Наглашено је да претходно треба одржати састанак основних партијских организација и на њима бирати делегате за среске (градске) партијске конференције. На среским (градским) конференцијама бирани су се делегати за окружне партијске конференције, а на овим делегати за конгрес.⁴¹

У току децембра 1944. и јануара 1945, паралелно са најважнијим задацима које су решавали органи народне власти и ПК КПЈ Србије, интензивно су одржавани зборови и конференције по окрузима, срезovima, градовима и јединицама НОВЈ. На свим тим конференцијама поднесени су реферати: 1. О политичкој ситуацији у земљи и свету; 2. О организационом питању Партије; и 3. О задацима Партије у изградњи војске и државе.⁴² На окружним партијским конференцијама присуствовало је у просеку 200—259 делегата, као и представници Покрајинског комитета. У склопу ових реферата дискутовало се о најважнијим задацима који су тада стајали пред партијском организацијом Србије.

³⁹ На Првом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, августа 1945, све ове одлуке су и званично одобрене.

⁴⁰ АС, ЦК КПЈ, 58.

⁴¹ АС, ПКС, Писмо ЦК КПЈ-ПК КПЈ од 22. јула 1944.

⁴² АС, ПКС, 731.

Припремајући се за Оснивачки конгрес, партијске организације готово свих округа на својим конференцијама бирале су и нова руководства. Први пут после избијања оружаног устанка у Србији, непосредним и тајним гласањем изабрани су месни, срески и окружни комитети КПЈ, с тим што су срески и окружни комитети имали пленуме и бирое, као извршене партијске органе.

На готово свим конференцијама, као главни, непосредни задатак, истицана је потреба ангажовања свих људских и материјалних снага за ослобођење целе Југославије, а с тим у вези и обнова ратом опустошене земље. О томе је у једном делу закључака Месне партијске конференције града Београда, одржане 4. фебруара 1945, речено: »Као први и основни задатак поставља се пуна мобилизација и активизација свих снага за помоћ фронту. Парола: »Све за фронт, све за победу«, треба да буде наше најмоћније оружје помоћу кога ћемо тући све оне који саботирају нашу борбу и који на било који начин сметају активизацији маса. Мерити људе према томе колико дају и колико су спремни да дају борби. Радити свим силама на учвршћивању и изградњи наше народне власти. Политички дотући великосрпски шовинизам и показати масама да је правилно решење националног питања био темељ успеха НОП-а. Највећи наш непријатељ у јачању НОФ-а је наше секташтво. Потребно је много смелије обухватити што шире народне масе у фронт.«⁴³

Првобитно су партијске организације и руководства на терену били обавештени да ће се конгрес КП Србије одржати крајем јануара, а потом је рок померен за средину фебруара. Вероватно да су померања вршена због тога што се рачунало да ће Срем, Банат и Бачка бити ослобођени раније, али како су се борбе на Сремском фронту одужиле, конгрес је одржан тек 8—12. маја 1945. године.⁴⁴

У периоду припрема за Оснивачки конгрес, ПК КПЈ и окружни комитети на терену поклањали су посебну пажњу организационом јачању и проширењу партијске организације. Стваране су нове партијске ћелије, примљен је велики број нових чланова. Раду са кандидатима поклањала се све већа брига. Највећи број чланова КПЈ примљен је из редова СКОЈ-а. СКОЈ је био, у ствари, резервоар Партије, уосталом, као у току целог рата. Стварани су нови рејонски, општински, месни и срески комитети КПЈ и СКОЈ-а. Стварани су такође одбори ЈНОФ-а, синдиката, АФЖ-а, одбори УСАОС-а итд.

Од јануара до априла 1945. партијска организација у Србији осетно је порасла. Децембра 1944, дакле, непосредно после ослобођења ове покрајине било је свега око 3.500 чланова КПЈ; крајем јануара 1945. близу 6.000, а крајем априла исте године било је 23.840 чланова, од којих 8.314 у војсци; 4.894 кандидата и 23.117 чланова СКОЈ-а.⁴⁵

После вишемесечних припрема и неизвесности која је владала око места и датума одржавања, Оснивачки конгрес КП Србије одржан је у ослобођеном Београду 8—12. маја 1945. У ствари, одлуком Централног комитета КПЈ, Шеста партијска конференција претворена је у Први (оснивачки) конгрес КП Србије. На Конгресу је извршена анализа рада партијске организације Србије, сумирани су постигнути

⁴³ Исто,

⁴⁴ АС, ПКС, нерегистровано.

⁴⁵ АС, ПКС, 731, нерегистровано; АИРПС, ПКС, бр. 1. нерегистровано.

успеси и донете одлуке за будући рад, које су читаву партијску организацију оријентисале у правцу спровођења и остварења линије ЦК КПЈ у условима изградње социјализма.

Конгресу је присуствовало 459 делегата из свих крајева федералне јединице Србије, Војводине и Косова и Метохије и представника партијске организације из Југословенске народне армије. Поднето је пет реферата: Благоје Нешковић, »О политичкој ситуацији у Србији, Војводини, Косову и Метохији«; Јован Веселинов, »О организационом стању партијских организација у Србији, Војводини, Косову и Метохији«; Петар Стамболић, »О улози комуниста у изградњи владавине«; Воја Лековић, »О јединственим синдикатима«, и Митра Митровић, »О агитацији и пропаганди«.⁴⁶

На овом значајном скупу комуниста Србије говорио је и Јосип Броз Тито, генерални секретар КПЈ; Едвард Кардељ, члан Политбироа ЦК КПЈ, и више чланова ЦК КПЈ. У дискусији су учествовала 64 делегата, представника партијских организација по окружним јединицама НОВЈ. Сви су они износили резултате рада које је Партија постигла у НОР-у и револуцији, као и проблеме с којима су се сукобљавали у току рата. У поздравном говору, који је одржао на Конгресу, Јосип Броз Тито је говорио о војно-политичкој ситуацији у земљи и у свету, а посебно је поменуо углед који је нова Југославија својом борбом постигла у току рата: »Југославија тако разорена и разрушена, благодаревћи неизмјерним жртвама и животима најбољих синова наших народа, (може) да се поноси што је постигла тако висок међународни углед какав никад није имала ни једна земља на Балкану. Наша нова Југославија, са својом славном Југословенском армијом, поштосвана је и цењена од свих слободољубивих народа свијета. То је у првом реду, дјело Комунистичке партије Југославије, то је дјело оних бораца које је дала Комунистичка партија Југославије. Тим више и јаче, задаци који се, у пуној својој оштрини постављају пред нас, морају бити сматране као заповијест коју сваки члан Партије мора извршавати. . . 1. Учвршћивати нашу народну власт, 2. учвршћивати јединство и братство народа Југославије, стечено са толико крви и напора и 3. уложити све своје снаге у изградњу наше разорене земље.«⁴⁷

После интензивног петодневног рада, Оснивачки конгрес КП Србије донео је на крају Резолуцију о наредним задацима, у којој, између осталог, стоји да: »Стварање Комунистичке партије Србије још јаче потврђује дужности и задатке комуниста Србије према најширим масама, не само њиховим националним већ и према њиховим економским и социјалним тежњама, омогућава остварење тих тежњи у интересу најширих народних маса Србије.«⁴⁸ У Резолуцији је посебно наглашено да је јачање наше нове државе, Демократске Федеративне Југославије најважнији задатак свих народа који у њој живе: »Зато се пред Комунистичком партијом Србије поставља као основни задатак — борба против шовинистичких и хегемонистичких тенденција, и то углавном великосрпских, борба за братски однос међу свим националним групама које живе у Србији, Војводини, Косову и Метохији« и да ће се »КП Србије и даље најодлучније борити за

⁴⁶ Оснивачки конгрес КП Србије, 63.

⁴⁷ Исто, 1—234.

⁴⁸ Исто, 209—210.

чување братства, јединства и равноправности свих народа Југославије» Конгресна Резолуција такође истиче да се »у даљем проширивању и јачању партијске организације мора ићи ка побољшању социјалног састава чланства и руководства Партије из редова људи који су најоданији ствари наше Партије, који по свом друштвеном положају дају највећи допринос изградњи и обнови наше земље, а то је радничка класа и сиромашно сељаштво«, и да се »данас наша Партија, као руководећа сила у држави, повезује с масама на тај начин што увлачи масе у изградњу и управљање државом«.⁴⁹

У току петодневног рада, Оснивачки конгрес КП Србије донео је значајне одлуке, које су биле од неоцењиве важности у даљем раду комуниста Србије. Стварањем КП Србије, у чији су састав ушле и партијске организације Војводине и Косова и Метохије, још више је истакнута обавеза комуниста Србије према радним људима и њиховим прогресивним тежњама у националном, економском и уопште друштвеном и политичком животу. Стварањем Комунистичке партије Србије учвршћен је равноправан положај народа Србије са другим народима Југославије.

На крају свог успешног рада, Конгрес је изабрао Централни комитет КП Србије од 43 члана и 6 кандидата за ЦК КП Србије. На првом пленарном састанку, 12. маја, ЦК је изабрао и Политбиро ЦК КП Србије, у који су ушли: Благоје Нешковић, политички секретар, Јован Веселинов, организациони секретар и чланови: Спасенија Бабовић, Воја Лековић, Душан Петровић, Петар Стамболић, Митра Митровић, Милентије Поповић и Добривоје Радосављевић.⁵⁰

После конгреса, његове одлуке су прорађиване на састанцима руководства и основних партијских организација. Одржавана су покрајинска саветовања (за Војводину), обласна (за Косово и Метохију), окружна и средња (у ужој Србији) итд. На свим саветовањима подношени су реферати о раду и одлукама Конгреса, где су даване нове смернице за нове услове рада партијског чланства и руководства Комунистичке партије Србије.

Одлука Централног комитета КПЈ о оснивању Комунистичке партије Србије била је од великог значаја. Конституисање КП Србије помогло је Партији да још више учврсти своје политичке позиције, да се још чвршће повеже с радним масама и да их поведе у борбу за извршење нових задатака. У току ослободилачког рата партијска организација у Србији, је смело, уз огромне жртве, организовала и водила народ Србије у борбу против окупатора и домаћих издајника: обезбедила руководећу улогу радничке класе у тој борби и повезала се са широким масама трудбеника. Због тога, као и на основу промена које су настале у току рата — остварење братства и јединства народа Југославије и руководеће улоге Партије у новој држави — створена је КП Србије. Комунистичка партија у Србији, под руководством Централног комитета, мобилисала је радничку класу, радно сељаштво и остале трудбенике Србије, у првом реду на обнови земље и изградње социјализма.

⁴⁹ Исто, 225.

⁵⁰ Исто, 226—227.

⁵¹ АИРПС, нерегистровано, Записник са седнице ЦК Србије.

KONSTITUIERUNG DER SOZIAL — POLITISCHEN ORGANISATIONEN
UND ÜBRIGER INSTITUTIONEN DER VOLKSBEFREIUNGSBEWEGUNG
(VBB) IN SERBIEN IN DER SCHLUSSPHASE DES KRIEGES

Zusammenfassung

Im vorliegenden Text werden einige sehr aktuelle Probleme sublimiert, wie z. B., die Vorbereitungen und die Gründung der Antifaschistischen Volksbefreiungsversammlung Serbiens, die Gründung der Einheitlichen Volksbefreiungsfront Serbiens, der Vereinigten Bundes antifaschistischer Jugend Serbiens, der Landesleitungen der antifaschistischen Front der Frauen und der Gewerkschaften, bis zur Konstituierung der Kommunistischen Partei Serbiens in Mai 1945.

Dr Milan Borković